

تفسیر روان و ساده قرآن کریم
قسمت سوم، سوره حمد

ذکر کتاب

درس گفتارهای
استاد سید هادی عظیمی

بهار ۱۴۰۳

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَ نَبِيِّنَا
أَبِي الْقَاسِمِ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ
الطَّاهِرِينَ وَ الْمَعْصُومِينَ الْمُقَرَّبِينَ، سَيِّمًا بَقِيَّةَ اللَّهِ فِي
الْأَرْضِينَ وَ اللَّعْنُ الدَّائِمُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ.

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ
وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

خلاصہ قسمت قبل

در مورد سوره حمد و بسم الله نکات کاربردی را عرض کردیم و نکاتی که باید به آنها توجه کنیم را تقدیم کردیم. اما در این قسمت از آیه دوم «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» شروع می‌کنیم.

استعانت از خداوند

امام راحل رحمه الله عليه می‌فرمودند: وقتی ما با نام خدا که نام رحمن و رحیم است آغاز کردیم و از او استعانت جستیم، این استعانت متعلق به خود جمله اول این سوره است. یعنی ما از خدا کمک می‌خواهیم. برای چه؟ کمک می‌خواهیم برای آن مطلبی که در اولین آیه بعد از «بِسْمِ اللَّهِ» از آن سخن گفته شده، که اینجا حمد خداست.

بنابر نظر حضرت امام که می‌گویند متعلق بآء جمله اول آیه بعدی است، باید این‌طور بگوییم خدایا کمک‌مان کن، با نام تو، حمد تو را آغاز می‌کنم. از تو کمک می‌خواهم که به من کمک کنی که بتوانم تو را آن‌گونه که شایسته هستی حمد کنم و سپاس بگویم. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ».

نکات مربوط به حمد

در تمام این حروف و کلمات نکاتی وجود دارد که اگر بخواهیم همه را بیان کنیم، بحث به درازا می‌کشد. از آنجایی که بنا ندارم که بحث را طولانی کنم فقط به نکات اصلی و کاربردی اشاره می‌کنم و به نکاتی هم که می‌دانم غالباً می‌دانید، اشاره نمی‌کنم.

به الفولام کلمه «الحمد» توجه کنیم. آقایان مفسرین می‌گویند الفولام استغراق است. یعنی وقتی می‌گوییم «الْحَمْدُ لِلَّهِ» یعنی تمام حمد و ستایش‌هایی که ما برای هر کسی می‌کنیم، اینها باید برای خدا باشد. یعنی هر حمد و ستایشی که در کل عالم از هر کسی سر می‌زند نسبت به هر کسی و هر چیزی، باید برای خدا باشد.

گرچه حالا بعضی توجه ندارند. مثلاً من ممکن است توجه نکنم که این نعمتی که این آقا در اختیارم گذاشته از جانب خداست. این آقا واسطه است. قبل از اینکه دست این آقا را ببینم، باید دست خدا را ببینم. اول از

خدا سپاسگزاری کنم کہ خدا این نعمت را بہ او دادہ و اگر من از این آقا تشکر و سپاسگزاری می‌کنم، باید بہ عنوان باشد کہ او واسطہ شدہ و این را بہ من رساندہ. پس اگر از کسی ہم تشکر می‌کنم، باید حواسم باشد کہ شکرگزاری اصلی و ستایش اصلی من باید نسبت بہ خدا باشد.

لذا تمام حمدہا، سپاس‌ہا، و ہمہ مدح‌ہایی کہ در عالم نسبت بہ ہر کسی انجام می‌شود، در واقع باید برای خدا باشد. این یک معناست کہ اینجا باید بہ آن توجہ داشتہ باشیم.

اظہار عجز از حمد الہی

موضوع دیگر این کہ «الْحَمْدُ» یعنی تمام حمد با تمام ابعادش، انواع و اقسام سپاسگزاری‌ہا. ممکن است روش‌ہای سپاسگزاری متعدد و فراوان باشد. من نمی‌دانم کہ چگونه سپاسگزاری کنم، ولی وقتی می‌گویم «الْحَمْدُ» یعنی خدایا، اگر روش تمام انواع سپاسگزاری‌ہا و ستایش‌ہا را می‌دانستم ہمہ‌اش را برای تو بہ کار می‌گرفتم و با ہمہ این انواع و اقسام ستایش‌ہا، تو را ستایش و از تو سپاسگزاری می‌کردم. فعلاً ہمین مقدار را بدم کہ با زبان خودم سپاسگزاری کنم. اما تو شأنات خیلی بالاتر از این است.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ كُلَّمَا حَمِدَ اللَّهُ شَيْئًا وَ كَمَا يُحِبُّ اللَّهُ أَنْ يُحْمَدَ وَ كَمَا هُوَ أَهْلُهُ وَ كَمَا يَنْبَغِي لِكَرَمِ وَجْهِهِ» (عدة الداعی، ج ۱، ص ۲۶۰). لذا ما باید همیشه حمد را این گونه بگوییم. یعنی خدایا، من بلد نیستم تو را آن گونه ستایش کنم که تو شایسته آنی.

لذا در ابتدای تشهد هم که ما می‌گوییم «الْحَمْدُ لِلَّهِ»، می‌گویند مستحب است که بعدش بگوییم «كَمَا هُوَ أَهْلُهُ»، یعنی تمام سپاس مخصوص خداست، آن سپاسی که خدا شایسته آن است. در روایت داریم که وقتی بنده‌ای این طور می‌گوید، ملائکه می‌گویند خدایا، ما برای او چه بنویسیم؟ او گفت «الْحَمْدُ لِلَّهِ كَمَا هُوَ أَهْلُهُ». ما نمی‌دانیم که میزان حمدی که او کرد با این جمله چقدر است و چه قدر بنویسیم چون تو بی‌نهایتی و آن چنان که شایسته آنی. خدای متعال می‌فرماید: همان طور بنویسید، خودم می‌دانم با او، که چقدر به او امتیاز بدهم یا اثر برای این کلامش قرار بدهم.

در گفتن این «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» تمام اقسام سپاس‌ها آن چنان که خدا شایسته آن است باید لحاظ شود؛ چون خدا بی‌نهایت است ما هم باید سپاسگزاری‌مان نسبت به خدا بی‌نهایت باشد.

حال که نمی‌توانیم. وقتی می‌گوئیم «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» باید اظهار عجز کنیم. یعنی یک حالت قصور و تقصیر و عذرخواهی هم در وجود ما ایجاد شود فکر

نکنیم کہ ما تشکر کردیم و از خدا سپاسگزاری کردیم. این الفولام استغراق به صورت ضمنی این مطلب را به ما هشدار می‌دهد کہ تو آن‌گونه کہ شایسته باشد باید حمد و سپاس خدا را بگویی ولی نمی‌توانی.

بنده همان به کہ ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ورنه سزاوار خداوندی‌اش

کس نتواند کہ به جای آورد

پس چون نمی‌توانم، همان اول باید بگویم خدایا، شرمندہ‌ام. من در همین حمد گفتن هم کوتاهی و تقصیر دارم و عاجزم. برای همین از اول از تو کمک خواستم. با نام تو ای مهربان، حمد تو را آغاز می‌کنم. کمکم کن کہ بتوانم آن‌گونه کہ تو شایسته‌ای حمدت کنم و بتوانم آن قدری کہ ظرفیت دارم لااقل از تمام ظرفیتم برای حمد گفتن و ستایش تو استفاده کنم.

حق حمد مخصوص خداست

این کلمه «لله» در عبارت «الْحَمْدُ لِلَّهِ» یعنی اصلاً ما حق نداریم غیر خدا را ستایش کنیم؛ چون حمد مخصوص خداست. اگر شما غیر خدا را ستایش کردی و غیر خدا را مستقل دانستی در اینکه کاری برای تو کرده، این می‌شود شرک.

اجازہ خدا برای شکرگزاری

پس هر حمدی را برای هر کس به جا می‌آوری، در واقع مال خداست. اما حالا خدا گفته این حمدی که مخصوص من است، به تو اجازه می‌دهم که از کسی که واسطه شده و این نعمت را به تو رسانده، تشکر کنی.

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ».

خدا به پیامبر گرامی اسلام فرموده که بگو خدا اجازه می‌دهد اگر می‌خواهی از من تشکر کنی، اول از آن واسطه تشکر کن، بعد یا همراه با تشکر از او، از من هم تشکر کن یا همراه با تشکر از من، از او هم تشکر کن. این را خود خدا اجازه داده. اگر خدا این دستور را نمی‌فرمود و اجازه نمی‌داد، کسی حق نداشت اصلاً در برابر هر کاری که دیگران برایش می‌کنند، سپاسگزاری کند. باید می‌گفت خدایا، سپاس مخصوص توست. من غیر تو را هرگز سپاس نمی‌گویم. خدا می‌گوید چرا؟ حالا اینجا به آن واسطه هم توجه کن و از او سپاسگزاری کن. سپاسگزاری از او، سپاسگزاری از من است. اما حواست باشد او را مستقل ندانی.

تامل و تدبیر در کلمه «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» حمد مخصوص خداست، خدایی که پروردگار همه عالمین است. «الْعَالَمِينَ» جمع عوالم نیست. بعضی‌ها به اشتباه ترجمه می‌کنند

«خداى جهانيان». نه، جمع عالم‌ها در عربى مى‌شود «عوالم». اگر خدا مى‌خواست بگويد خداى همه جهانيان، بايد مى‌فرمود «رب العوالم»، اما فرمود «رَبِّ الْعَالَمِينَ» يعنى همه مخلوقاتى كه در كل عالم‌ها هستند.

بله، خدا غير از عالم ملك و عالم ملكوت، عوالم متعددى دارد، عوالم ديگرى كه امام صادق عليه السلام مى‌فرمايند: «إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ عَالَمٍ كُلُّ عَالَمٍ مِنْهُمْ أَكْبَرُ مِنْ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ وَ سَبْعِ أَرْضِينَ مَا تَرَى عَالَمٌ مِنْهُمْ أَنْ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَالَمًا غَيْرَهُمْ» (الخصال، ج ۲، ص ۶۳۹) (خدا دوازده هزار عالم ديگر دارد كه هر کدام از آن عالم‌ها از هفت آسمان و هفت زمين بزرگ‌ترند). در تمام اين عوالم، خداى متعال مخلوقاتى دارد. همه اين عوالم مثل اداره‌هاى هستند كه در يك شهر براى سامان دادن كار مردم تأسيس شده‌اند. در هر اداره‌اى هم كارمندانى هستند كه بايد مأموريت و تكليفشان را انجام بدهند. در كل اين عوالم هم خداى متعال مخلوقاتى را براى خدمت به انسان خلق کرده.

اينكه ما خدا را سپاسگزارى مى‌كنيم، آن خدايى كه «رَبِّ الْعَالَمِينَ» است، يك بُعد اين حمد بر مى‌گردد به اين كه خدايا، ما تو را سپاس مى‌گوييم براى اينكه تو اين همه عوالم را ايجاد كردى و در هر عالمى مخلوقاتى براى خدمت به من قرار دادى و تو رب همه عالميان هستى.

معنای «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

عالمین یعنی همهٔ این مخلوقاتی و موجوداتی که در تمام این عوالم هستند. خدای متعال پرورش‌دهنده و پروردگار همه است، یعنی همه را به کمال می‌رساند. (البته هر کدام اگر مأموریتشان را انجام بدهند، به کمال خودشان می‌رسند و خدا مأموریت هر کسی را مشخص کرده).

این پرورش‌دهندگی برای چیست؟ برای اینکه به کجا برساند؟ یک آهنگر شاگردش را پرورش می‌دهد، تا شاگردش را چکار کند؟ معلوم است دیگر، تا او را آهنگر کند. کسی نمی‌گوید که مثلاً من زیر دست آهنگر پرورش پیدا می‌کنم تا نجار بشوم. نه. کسی که زیر دست یک استاد خطاط پرورش پیدا می‌کند تا خطاط شود. هر آنچه را که این استاد، مربی و پرورش‌دهنده دارد، می‌خواهد به شاگرد و متربی خودش بدهد.

خدا رب ماست. مربی ماست و ما متربی او هستیم. می‌خواهد ما را به کجا برساند؟ می‌خواهد آن بی‌نهایت ویژگی‌های خوب خودش را به ما بدهد. پس ما را خلق کرده و پرورش می‌دهد که برساند به مقام دریافت همه آنچه را که خودش دارد و ما هم از داشتن آنچه که خدا دارد و به ما داده، بی‌نهایت لذت ببریم. این فلسفه خلقت است.

غایت خلقت موجودات

به عبارت دیگر «رَبِّ الْعَالَمِينَ» یعنی خدا همه این موجوداتی که در همه این عوالم هستند، را ربوبیت می‌کند، پرورش می‌دهد تا به آن غایتی که برای همه قرار داده برساند و آن غایت اتصال به بی‌نهایت است. آن غایت این است که همه ما مثل خدا شویم. آیا غایتی بالاتر از خود خدا هست؟ نه، نیست. خدا چون بی‌نهایت است، غایتی که برای دیگران قرار می‌دهد، باید بی‌نهایت باشد. غایتی که برای همه ما قرار داده، اتصال به بی‌نهایت است.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» یعنی حواسمان باشد خدا فقط پرورش‌دهنده و رب ما نیست. رب همه عالمیان است. با گفتن این جمله باید حواسمان باشد که ما ارتباط با تمام هستی پیدا کنیم. این‌طور نیست که ما یک مجموعه جدا باشیم و بدون ارتباط با هستی بتوانیم به تکامل برسیم. نه، خدای متعال می‌گوید اگر می‌خواهی به جایی برسی، اگر می‌خواهی به خدا برسی، اگر می‌خواهی به بی‌نهایت برسی، باید توجه به همه هستی داشته باشی.

با «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» خدا به ما توجه می‌دهد که از همین اول خودت را در یک مجموعه ببین. این مجموعه یک کل به هم پیوسته است. یعنی همه

اجزائش به هم مرتبطاند و تو هم جزئی از این مجموعه هستی، جدای از این مجموعه نیستی.

ارتباط با کل هستی

همه مجموعه را ببین. در همه این مجموعه هر کسی باید مأموریت خودش را انجام دهد تا به آن قله‌ای که خدا برایش قرار داده، برسد و خدا هم با کمکی که می‌کند پرورش‌دهنده‌ی همه است تا همه را برساند و تو هم جزء این مجموعه هستی.

«الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» اشاره دارد به این که آن اشرف خدا بر همه این عوالم را ببین. به آن طرح کلی عالم از همین ابتدای سوره حمد، توجه کن. هفت آسمان را ببین. عوالم دیگر را ببین. به آن دوازده هزار عالمی که امام صادق علیه السلام می‌فرماید توجه کن. حالا اگر می‌خواهی بدانی که چقدر باید برای خدا سپاسگزاری کنی، باید توجه کنی که خدا در کل این عوالم چه کارهایی کرده. تو باید در برابر هر کاری که کرده سپاسگزاری کنی. آیا می‌توانی؟ نه، نمی‌توانی.

پس این که خدا به ما در ابتدای سوره حمد می‌گوید بگویید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» یعنی با توجه به معنای عالمین خدا دارد به ما می‌گوید شما نمی‌توانید آن حمد و که سپاسی که شایسته من است را به‌جا بیاورید.

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ورنه سزاوار خداوندی اش

کس نتواند که به جای آورد

لذا در همین جمله اول «**الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**» باید اظهار عجز کنیم که خدایا! تو پروردگار همه عالمیان هستی. هر نعمتی که به هر کسی دادی، خیرش به من هم می‌رسد. پس من نه فقط برای نعمتی که به خودم دادی بلکه باید برای همه آن نعمت‌هایی که به دیگران دادی، هم سپاسگزاری کنم.

یک دعایی در تعقیبات مشترکه هست که خیلی زیباست: «**سُبْحَانَ اللَّهِ كَلَّمَا سَبَّحَ اللَّهُ شَيْءٌ وَ كَمَا يُحِبُّ اللَّهُ أَنْ يُسَبَّحَ وَ كَمَا هُوَ أَهْلُهُ**». تا آخر که به اینجا می‌رسد که: «**سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى كُلِّ نِعْمَةٍ أَنْعَمَ بِهَا عَلَيَّ وَ عَلَى كُلِّ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ مِمَّنْ كَانَ أَوْ يَكُونُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ**». خدایا! بابت هر نعمتی که به من دادی از تو سپاسگزاری می‌کنم و بابت هر نعمتی که به هر کسی از ابتدای خلقت تا قیامت دادی و می‌دهی هم سپاسگزاری می‌کنم.

چرا باید سپاسگزاری کنم؟ چون در واقع من هم شریکم. هر نعمتی به هر کسی دادی، خیرش به من هم می‌رسد. من الان نمی‌توانم بفهمم، قیامت می‌توانم بفهمم که اگر حتی تو به انسان‌هایی که قبل از من بودند، هر نعمتی دادی، خیرش به انسان‌های آینده و

من ہم رسیدہ۔ ہر چند کہ من جزء جزء این را نمی‌توانم بفہم۔ تو خودت می‌دانی؛ ولی می‌توانم حداقل کلی بگویم کہ خدایا، بابت ہر نعمتی کہ بہ دیگران دادی تا قیامت، من ہم تو را سپاس می‌گویم۔ ببینید این دعا یک درجہ‌ای بالاتر از آن حمدی است کہ ما می‌کنیم۔ یک جور سپاسگزاری است کہ ما را یک ذرہ بالاتر می‌برد۔ این بہترین حمد و سپاسی است کہ در دعاہای تعقیبات مشترکہ ہست۔ خیلی جالب است۔ این دعا را پیدا کنید و بعد از ہر نماز بخوانید۔ اگر می‌خواہیم یک وقتی واقعاً خدا را یک ذرہ برتر از آن حمد و سپاس کہ حالا بہ صورت عادی داریم انجام می‌دہیم سپاسگزاری کنیم، با این جملات باشد۔
والسلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ۔